

ZERBITZARI ETA ERAGILE ZABALA

Henrike Knörr

In principio erat Zalbide. Hau bururatzen zait, beste edozer baino lehen, egun, ospe handiz eta merezimendu handiagoz, Mikel Zalbide jauna Euskaltzaindian sartze-ekitaldian, eta haren ibilbide luze eta lan oparoa gogoratzean.

Hastapen asko izan ditugu, jakina, baina ni harako hartaz mintzo natzazue, 1970-1975. urte bitartean, zeinetan bide berrien zantzuak nabarmen baitziren gure hizkuntzarentzat, nahiz diktadura ez zen artean bukatu. Orduan hasi nintzen ni Zalbideren izena entzuten, *Elhuyar* aldizkarian, zeinen sortzailekide baitzen. Urruti zitzaidan (nire zoritxarrerako, orain bezala) zientzia, baina euskaraz zen aldizkaria. Eta, gainerakoan, era guztietako euskal liburu eta aldizkariak erosten genituen anitzek garai hartan, Matematika, Fisika, Teologia, Mikologia eta abarren alorrak gureak ez izan arren.

Gazterik (hogei urte bete berri), baina bipil eta indarrez, sartu zen Mikel Zalbide euskararen aldeko langintzan, Lizardik ezin hobeki deitu zuen euskara *jakite hegoez igotzeko* ahaleaginean, Ingeniaritza titulua oraindik eskuratu gabe. Gero etorri zen Euskaltzaindiaren Matematika azpibatxordetza, Karlos Santamariaren zuzendaritzapean. Garbi zekusan Luis Villasante euskaltzainburuak Akademiaren batzordeak eratu behar zirela, jende adituekin, fruitu umotuak eta edonon aurkeztekoak, emango bazituen gure erakunde maiteak. Hurrena, 1978tik aurrera, UZEIko habe eta zutabe nagusietariko bat izan zen Zalbide, betiere materialak, hiztegiak, maileguak finkatzeko proposamenak prestatuz, ikastaroak eskainiz... Eta, azkenik, 1979az gero, bete-betean datusagu Mikel Zalbide Gernikako Estatutuaren sorkari gisa jaio lan-talde eta batzordeetan, goimailako Hezkuntzaren duintasuna segurtatzeko, euskarari zegozkion guztietan. Eta 1981ean, Eusko Kontseilu Orokorra Eusko Jaurlaritza bihurtzean, gure adiskide ona egin zuten Hezkuntza, Unibertsitate eta Ikerketa Sailean txertatua den Euskara Zerbitzuaren buru.

Pertsona gutxi dirateke Zalbide jauna bezain garrantzitsu eta hura bezain giltza, urte hauetan guztietan irakaskuntzaren maila orotan euskara burua gora ibil dadin lagundu dutenak. Garaian garaiko agintariekin eta garaian garaiko lankideekin, Hezkuntzan lortu zen, eta aski goiz lortu ere, Mitxelena jauna ur-

duritzen zuen arriskua saihestea, hots, alor horretako eskumenak Jaurlaritzara pasatzean etenak sortzea edo kexak piztea.

Eskola-umeak eta eskola-gazteak ez zirenentzat, Hezkuntza Sailak bazuen bere esparruan beste zeregin bat, milaka eta milaka jenderentzat axola handikoa: EGA. Ez naiz Kanpezu eta Berrotzatik Lizarrara joaten den ibaiatz ari. Hori pasatzea erraza da. Zailagoa bestea da, eta etxean, hori dela eta, maiz egin ditugu txantxak. Egia da lehendik bazela bide bat egina, titulua Euskaltzaindiaren babespean eta esparruan egon zelako, euskara ofizialtzen hasi edo zenetik. Baina zama handiena gero etorri zen, eta Mikel Zalbideren Saitetik hori oro ederki eraman zen aurrera.

Talaia ezin egokiagoa izan du gure euskaltzain berriak Jaurlaritzatik, nabari denez: teorian eta praktikan, herrian eta atzerrian, Zalbide jauna ederki baliatu da talaia horretaz argibide guztiz aberatsak biltzeko, hainbat alorretan, eta zerrenda ez da laburra: soziolinguistika, glotodidaktika, hizkuntzen biziberritze eta plangintza, hizkuntzen prognosia, testuen zuzentasuna (nork ez ditu gogoan EIMA, hots, Euskal Ikas Materiala proiektuaren fruituak?), IRA-LE, Europako eta Europatik kanpoko hizkuntzen egoerak konparatzea, e.a. Atzerrian ikertzaile eta berri-bilatzailernean izan da Zalbide, begiak zabalik, lehengo eta oraingo maisuen estimatzailea.

Etxean ere bazuen Zalbide jaunak, seme eta aita izan den aldetik, ikasbide joria. Urte asko iragan dira bere harridura eta atsegina kontatu zidanetik: amak esan baitzion egun batez: «Mikel, eta zuk zer *proposatzen* duzu?».

Eta Zalbideren euskararen txukuntasunaz, zer esango dut? Hizkuntza ongi zizelkatua ageri zaigu haren testuetan, beti errazkeriatik urrun, argitasunari deus ere kendu gabe, baina irakurleari etengabe gehiago eskatzen.

Ikerlan, txosten edo hitzaldi horietariko ugari labe aski berezitik hasi ziren gorpuzten. Grezia klasikoan *peripatetikoak* deitzen ziren filosofoak baldin baziren, hots, ez eskolan, baizik eskolatik kanpo, lorategietan, kale eta plazetan, egurasten ibiltzen zirenak, Mikel Zalbidek beste molde bat landu du, ez hain klasikoa baina zaharra eta hedatua berebat, lanerako eta lanetikako autobusean irakurriz eta idatziz.

Iturriagari buruz mintzatu zaigu gaur Zalbide jauna, eta berriro erakutsi du zein maisuki diharduen hizkuntzaren historian (*kanpo-historia* esaten da gure hizkeran), hari guztiak antolatu nahian, hango eta hemengo berrien bila. Jakina, lehen ere erakutsi du egileak gure iragana aztertzean duen dohaina. Horra, urrutira gabe, 2003an argitaratu zuen artikulu bikaina, «Hendaia-Hondarribietako biltzarrak, XX. mendeko hizkuntz plangintzaren iturburu» (1). Gauza asko ikasi genituen orrialde haietan. Eta are hurbilago, nola ez aipa aur-

(1) *Euskaltzaleen Biltzarraren mendeurrena*. Sabino Arana Kultur Elkargoaren Jardunaldiak (2001). Bilbo, Sabino Arana Kultur Elkargoa, 2003.

ten, Arantzazu Muñoa andrearekin batera, argitaratu duen artikulua, «Lardizabal eta bere euskal gramatika perspektiba soziolinguistikoa», Gipuzkoako Diputazioaren babespean plazaratu liburu dotorean, hots, Lardizabalen gramatikaren facsimile edizioan (2).

Hernaniko Iturriaga, Iturriagaren Hernani... Donostia izan baino lehen, jakina denez, baten Hernani, menturaz lehenago –a-duna, (*Hernania*, Pierre de Marca 16. mendeko historiagileari kasu egin behar badiogu, lur eremu handiaren jabe. «... sitio elevado y alegre sobre la falda del monte de Santa Bárbara», dio 1802ko Historia Akademiaren hiztegiak, eta horrela jarraitzen du: «El caserío es suntuoso y cómodo [...] las calles [...] son rectas, bien pavimentadas y con losas en las aceras. Para el recreo de los vecinos se cuentan hasta 6 paseos con dirección a San Sebastián, Astigarraga, Urnieta, Vega, Urumea y Lasarte; el juego de pelota es muy cómodo y enlosado». Nekazaritzaz ere ez da falta xehetasunen bat: «El suelo es delicioso y fértil; produce trigo, maíz y legumbres; la manzana en años buenos es cosecha considerable, y con ella se hace la sidra, bebida ordinaria de los naturales; de castaña, nuez, guinda, pera, melocotón y uva de parra se coge medianamente, y no faltan otras especies de frutas en especial naranjas y limones». Iturriak ere aipatzen dira, hala nola *Zillarriturria*, egoki itzulia: «fuente de plata».

Hernani izena laketu zitzaion, garbi dagoenez, Euskal Herrian barrena bi aldiz, haurretan eta helduaroen, ibili zen Victor Hugori, eta arras ezaguna bihurtu zen Hugok 1830ean Parisen aurkeztu zuenean bere drama, *Hernani ou l'honneur du castillan* (klasikoen eta modernoan arteko istilu eta gatazkaren erdian). Hamalau urte geroago, Veneziako La Fenice teatroan, Verdik estreinatu zuen *Ernani* bere opera, eta horrenbestez izenaren oihartzuna areagotu zuen (3).

Zorrotza da Iturriagak sortu eskolaren prospektuan irakurtzen dena: «Todo castigo corporal queda proscrito». Baina liberalismoaren alde ateratzek atsekabeak ekarri zizkion. Era guztietako irainak eta kalumniak jaurtiki ziren haren aurka: Voltaire-zale zela, «embaucador de la juventud» zela... Er-

(2) *Gramática vascongada, escrita por D. Francisco Ignacio de Lardizabal...* Facsimile argitaraldia, beste lau artikulua eta eranskinekin.

(3) Era apalagoan, zer esanik ez, urte asko geroago Serafín Barojak Hernaniri eskaini zion zortziko bat 1875ean, honela hasten dena:

*Libertade maitea,
bandera santua,
itsu eskergabeak
abotan artua,
ez zerade eroriko,
egon segurua,
Ur-meko inguruan
Zaude landatua.*

(*Ur-meko* hori Urumea izenaren etimologia da, Barojarena edo besterena.)

bestetik itzultzean, Iruñeko artzapezpikuak bazuen mahai gainean salaketa bat, izengabea: «Se ha presentado aquí ese hereje consumado con el descaro que acostumbran los herejes, y según parece con todas las licencias de Su Ilustrísima para predicar y confesar».

Agian norbaitek pentsa lezake Iturriaga gutxiengoan zela bere liberalismoan. Ez da horrela, ordea, eta komeni da gure artean dabilen ustekeria behin betiko desegitea. Hartzen badituzue Antonio Zavalak argitaratu bi bildumak, *Karlisten leenengo gerrateko bertsoak* eta *Karlisten bigarren gerrateko bertsoak*, eta kontu ximple bat egiten, emaitza ez da inondik ere horren alde min-tzo. Hau da niri atera zaidana:

1. karlistaldia.

Liberalen aldeko testuak: 27. Karlisten aldeko testuak: 20.

2. karlistaldia.

Liberalen aldeko testuak: 62. Karlisten aldeko testuak: 60.

Egia da liberalismoak ez duela aurpegi bakarra: *tabula rasa* egin nahi zuen Cadizko konstituzioarena ez da, jakina, lau probintziotan indartsu zen liberalismo foruzalea. Eta Frantziako liberalismoaz denaz bezain batean, argi dago frantsesaz beste hizkuntza guztiak *patois* direla oraindik... eta hori askatasunaren eta aurrerapenaren izenean, omen.

Beti harritu nau nola karlismoak iritzi mota bateko nazionalismoa kilikatu duen, eta Santa Cruz apaiza eredu eta aitzindari ezarri. Nikolas Ormaetxeak hori egin izana aise ulertzen da. Gizonik antimodernoena zen hura (ikus haren euskal literaturaren historia), eta apaizaren biografia argitaratzeari (1929an) guztiz logiko deritzat. (Bidenabar: Orixek jakin ote zuen Santa Cruz azkenean *alfonsino* bihurtu zela, hainbat non Alfonso XIII.ak zilarrezko turuta bat opa baitzion, Kolonbiako indiarrek bere predikuetara bil zitzan?)

Mikel Zalbide Euskaltzaindian sartu da gaur; hobeki esan, euskaltzain oso sartu da gaur, zeren urgazle baita 1983az gero. Eta nolako urgazlea, gero! Zinzinez urgatzu du, lagundu du Zalbide jaunak. Euskaltzain osoaren izendapenaz gero hurbilago dugu zorionez, sarriago dugu hizketarako aukera, eta aurrerantzean ere izango dugu gure hizkuntzaren orainaz eta etorkizunaz ditugun galde eta kezka iraulkatzeko parada.

Ikusten denez, kezken artean Zalbide jaunak pentsatzen du oraindik munduan jende askok ez duela euskalaritza guztiz aintzat hartzen. Nik, aldiz, esango nuke gauzak arunt aldatu direla azken 30 urte honetan. Urruti gara Menéndez Pidalek ezagutu zuen bi alderdiko egoeratik. Hara maisuak Bilbon, 1921ean, jaulki zituen hitzak:

«El vascuence ha compartido con la lengua santa [hots, hebreera] un triste privilegio: todo el que quería decir los mayores disparates lingüísticos se encaramaba en el vasco o en el hebreo, para gritar su desatino desde más alto. [...] El

buen sentido vasco ha renunciado para siempre a la erudición quimérica y anárquica de los periodos precientíficos, y entra de lleno en el terreno del método, en el que vive y se mueve la parte superior de la humanidad que ha elevado su pensamiento a la disciplina organizada de las ciencias» (4).

«Zentzu ona», nik uste, gure artean hedatu da osoki, nahiz oraindik Cejador eta antzekoen oihartzunak entzuten diren

Anitez gehiago larritzen eta artegatzen nau, adibidez, araugintzatik erabileria publikora eta pribatura dagoen bide malkarrak eta oztopoz josiak. Jaunandreak, deus ere ez zaigu doan eman, eta hizkuntzaz eta kulturaz jabetu behar dugu, Goethe handiak neurtitz famatuan esan zuen bezala:

«Was du ererbt von Deinen Vätern hast,
erwirb es, um es zu besitzen».
(«Arbasoengandik hartu duzun senipartea,
ahaleginen bidez lor ezazu, haren jabe
izango bazara»)

Benetan konpreniezina zait hainbeste profesionalen (?) jokabidea. Nolan entzuten dira oraindik irrati eta telebistetan horrelakoak: *usten (dut)*, *partidu*, *laister*, *doazte*, *Donosti*, *Biriatú* eta abar? Euskaltzaindiak erabaki badu *sor-marka* dela *label* delakoaren ordain egokia, zergatik torturatzen gaituzte *Eusko Label* horretaz? Arauak eta legeak norentzat ote dira? (5)

Eta euskara hizkuntza baldin bada, beregain eta lokabe, eta ez beste hizkuntza baten probintzia edo jopu, norbaitek azalduko dit zergatik behar dugun gaztelaniaren hain menpeko agertu, eta gaztelaniaz bezala ahoskatuak entzun, adibidez, *Sarajevo*, *Angela (Merkel)* (biak gaztelaniazko jota ederrekin), *Carrefour (Car-fúr)* behar da), *Michelin (Mixlén)*, *Saunier-Duval (Sa-u-nier-Duval)* diote gure kiroletako esatari gehienek), eta abar. Eta frantsesa Euskal Herriko hizkuntza izanik! (6). Fenomeno hau, jakina, ez dago isolatua, eta norbaitek astindu behar du egoera negargarri hau, zeinetan paper, irrati eta telebistako kazetalarari askoren erreferentzia-mundua Irunen hasten baita eta Tarifan bukatzen (Marbellan gaindi, nola ez, *marujeo* delakoa barne).

Lozorroan gelditzeko eskubiderik ez dugu. Gure aurrean dugu, zorigaitoz, ezjakintasunaren *tsunami* ikaragarria. Fakultateetara etortzen zaizkigun ikasle askori arrotz zaie Iparragirreraren izena, demagun, edo Villasanterena, zein Guridirena, euskal kantu edo olerki bat ez aipatzearren. Horregatik behar

(4) Ramón Menéndez Pidal: «Introducción al estudio de la lingüística vasca». In Menéndez Pidal eta beste: *Curso de lingüística. Cursos de metodología y alta cultura*. Donostia, Eusko Ikaskuntza, 1921, 8.

(5) Haizu bazait, Hezkuntza Sailean balikete zer alda: *derrigorrezko* hitzak baitu Hiztegi Batuan aldamenen oharra: «Hegoalde, hobe *baitezpadako*, *nahitaezko*».

(6) Gauzak horrela, oraingoz agian sobera eskatzea litzateke *Diesel* behar den bezala ahoskatzea: *Dí-sel*.